

SZÜCS GÁBOR

„AHOL PETŐFIT MAJD SZÜNTELEN TEMETTÉK” A székelykeresztúri Petőfi-sír legendája

■ Petőfi életével, de legfőképpen születésével és halálával kapcsolatban számtalan legendát ismerünk, s ezek megannyiszor rátelepednek a költő életrajzára. Először talán Dienes András igyekezett egyértelműen szétválasztani egymástól a folkloristának érdekes legendákat és az irodalomtörténet szempontjából releváns életrajzi adatokat. A „népi tudást” azonban Dienes maga is gyűjtötte, s hol riportok, hol egyszerű lejegyzések formájában közölte is ezeket.¹ Jóllehet arra ő sem vállalkozott (valószínűleg azért, mert érdektelennek tartotta), hogy megvizsgálja az egyes legendák kronológiai változásait, változatait. Nem beszélhetünk ugyanis a szibériai vagy a székelykeresztúri Petőfi-legendáról, hiszen a hitregéket születésüktől kezdődően sokféleképpen módosította a Petőfihez valóságos áhítattal – igaz, nem csöndes, többnyire kifejezetten harsogó áhítattal – forduló rajongók mindennél gazdagabb fantáziája. Kultusz- és recepciótörténeti szempontból azonban mindenképpen érdekesnek tekinthető a legendák áthagyományozásának és értelmezésének akár saját természetéből adódó, akár emberi érdekből történő változ(tat)ásának vizsgálata.

A műimmanens irodalomértés-elméletek minden kísérlete ellenére kénytelenek vagyunk elfogadni, hogy nincs előzmények, elvárások nélküli, „tisztá”, „érintetlen”, „ártatlan” szöveg: a megértésbe előzetes tudással lépünk be. A befogadó (vagy sokkal inkább: a teremtő aktusként értelmezett interpretáció egyik résztvevője) a megértés és értelmezés során természeténél fogva előhívja a szövegen kívüli világról való tudásának egy adekvát részét, s az előhívás művelete, valamint az előhívott tartalmak, kognitív sémák, tudáskeretek és forogatókönyvek hatással vannak a megértésre és az értelmezésre. Hagyományaink meghatározzák a situációt és a horizontokat is. Ezért aztán érdemes megvizsgálni, milyen is a különböző legendák és kultikus mozzanatok által legalábbis érintett olvasók előzetes tudása, s hogy a legendák ismerete miképpen változott (helyesebben változik) azok kialakulása óta. Mi itt és most az utóbbira, még pontosabban a székelykeresztúri Petőfi-sírra vonatkozó legenda variánsainak vizsgálatára vállalkozunk. Mivel e legenda nem igényel cáfolatot, nem is szándékozunk aprólékos hivatkozással cáfolni, ugyanakkor néhány esetben – amikor szükségesnek érezzük – említést teszünk arról, miért lehet képtelenségnek tekinteni egy-egy beszámolót vagy körülményt. Eddig szinte minden irodalomtörténész – aki nem pusztán gyűjtötte, hanem valamilyen formában fel is dolgozta ezeket a legendákat – a valós biográfia felől közelített a Petőfi-hiedelmekhez,² így éppen ez indokolja, hogy mi kultusztörténeti aspektusból vizsgálódjunk, s ekképp próbáljuk megérteni sokak Petőfi-legendákhoz való ragaszkodásának okait.

A székelykeresztúri, közelebről timafalvi³ Petőfi-sír legendája a költő születésének századik évfordulójához közeledve vált szélesebb körben ismertté. 1922. augusztus 5-én, az *Ellenzék* című kolozsvári politikai napilap tette közzé Bálint Dániel keresztúri asztalosnak és temetkezési vállalkozónak az ünnepségen hangoztatott históriáját.⁴ A történetet később Bálint Dániel maga is publikálta.⁵ Elmondása szerint a *Szegedi Híradó*ban olvasta Gömör Ferenccel postamester 1902. július 27-én közzétett elbeszélését. Bálint Dániel szerint a postamester jó barátja volt Lázár Márton székelykeresztúri vendéglősnek. Egy nap Lázár ivójának törzsvendégei épp Petőfi haláláról beszélgettek. A vendéglős igazságérzete már nem tűrte tovább a képtelenebbnél képtelenebb fantazmagóriákat, s dacosan kijelentette: „Egy szó sem igaz!” Később aztán elmesélte „szörnyű titkát” – „az extázis hangján szólott Gömörihez”. A fehéregyházi ütközet után vak szolgája jelentette Lázárnak: két huszár és egy honvédtiszt érkezett az istállóba. A honvédtiszt, kiben Lázár Petőfit vélte felismerni, reggelre meghalt. Lázár szolgájával eltemette Petőfit az istálló mögé. A következő tavaszra azonban a forgalom megkívánta egy szekerek befogadására alkalmas szín építését, ennek következtében egy fenséges őszi napon – déli harangszó mellett – Róza lányával és többi gyermekével kiásta a

csontokat, kis faládba helyezte, s a kert végében eltemette. „Ősi hun szokás szerint borostyánfát ágas-bogos töveivel tűzdelte körül a hantot.”⁸ Lázár arra kérte Gömöryt, hogy amíg él (ti. Lázár), el ne mondja senkinek Petőfi elhalálzásának „igaz” történetét. Miután a vendéglős 1902. július 12-én meghal, a postamester megszólal...

Bálint Dániel a cikk elolvasása után azon nyomban útnak indul néhány régi barátjával fölkeresni a szent hantot, ahonnan öt óra fáradságos munka után ki is ásnak egy csontvázat. A kapa „megcsendül” a faládán, a következő pillanatban pedig megpillantják a „nemzet költőjé”-nek földi maradványait. „S aztán felsír a magyar... »Himnusz«, hullanak a könyvek...”⁷ Jelen vannak többen is: Lázár Róza, a vendéglős leánya, Lengyel Árpád orvos és Farkas Gábor tanítóképezdei növendék... A hatóság átveszi a csontokat, néhány hétig a székelykeresztúri városháza pánccs szekrényében őrzi, majd egy kis ládában kiteszi a rak-tárba. „Felforrt a lelkem, az emberségem!” – írja Bálint Dániel, ebből adódóan elviszi, hogy a kiásott elhunytat saját családi sírkertjében helyezze örök nyugalomra. Megérkezik a 80 éves Sipos Sándor,⁸ aki ugyan egyszer – 1849. július 30-án – látta a költőt, igaz, legfőljebb fél órára, ám ennyi bőven elégnek tűnik ahhoz, hogy minden kétséget kizáróan azonosítsa a csontokat az összetéveszthetetlen Petőfivel.⁹ Nincs más hátra, mint hogy eltemessék a „lánglelkű”-t. A temetkezési vállalkozó 8 éves kislánya, Zsuzsika nemzetiszín szalaggal köti át a koporsó deszkáját s a jelenlévők karját, fiai pedig díszlövéllel búcsúztatják Petőfit – miközben épp vecsernyére harangoznak. „A harang szólt tompán... ünnepélyesen.”¹⁰

Bálint Dánieltől többen is átveszik az elsődlegesnek tekintett forrást és az 1902. július 27-i dátumot.¹¹ Gömöry nyilatkozata azonban nem a *Szegedi Híradóban*, hanem a *Szeged és Vidéke* című politikai napilapban, s nem július 27-én, hanem augusztus 5-én jelent meg.¹² Ebben a levélben egyetlen szó sem esik arról, hogy barátságban lett volna Lázár Mártonnal (bár szomszédok voltak), arról, hogy Lázárnak vak szolgája jelentette a három honvéd érkezését, vagy arról, hogy egyáltalán lett volna vak szolgája – Bálint Dániel ezzel a képpel legfőljebb Ézsaiás könyvében találkozhatott. Amiképp nem említi meg azt sem, hogy a már eltemetett tisztet ki kellett ásni, majd a kert végében újból eltemetni. Gömöry közleményéhez mellékel egy vázlatrajzot Lázár vendéglőjéről és a sírről. Bálint Dániel is mellékel egyet nyilatkozatában, kizárt azonban, hogy Gömöry elmondása alapján ábrázolta az első sírt. Ilyen ugyanis Gömöry vázlatán nem szerepel. Márpedig a postamester rajza alapján indult el felkutatni, állítása szerint pedig ennek alapján találta meg Petőfit. Rádásul a szekérszín helye sem egyezik egészen a két vázlatrajzon.¹³ Arról sem szól Gömöry, hogy Lázár Márton megeskette volna: haláláig senkinek se árulja el a titkát.

A postamester – elmondása szerint – épp belépett a fogadó ajtaján, amikor hallotta, hogy az ivó vendéje Petőfi eltűnéséről vagy haláláról diskurálnak. Lázár ugyan roppant mód szófukar ember hírében állott (s ennek megfelelően nem is szólt semmit az anekdotázó vendégekhez), hanem aztán megragadta Gömöryt, félrevonta a kerthelyiség egy csöndes zugába, s elmesélte neki Petőfi halálának mikéntjét. Itt már három *lovas* honvéd érkezik a fogadó elé. Lázárnak, kitűnő megfigyelő lévén, feltűnt, hogy a tisztnek hiányzik a nyakravalója (ami a tisztek viseletének elengedhetetlen része), s „lehajló” fehér inggallérja volt. Ezek fölöttébb feltűnő, jellegzetes Petőfi-attribútumok. A kihajtott fehér inggallér köztudottan általános ismertetőjegye a költőnek (lásd pl. a legnépszerűbb Barabás Miklós-ábrázolásokat, a Barabás munkája után készült Tyroler József- és Fuchsthaller Alajos-féle Petőfi-mellképeket, a Petőfi Sándor költeményeit tartalmazó kötetek litográfiáit), a „nyakravalóper” pedig az 1860-as évektől ismert lehetett, de Fischer Sándor 1890-ben,¹⁴ illetőleg Gracza György 1895-ben publikált kötete,¹⁵ továbbá Ferenczi Zoltán 1896-ban megjelent, népszerű monográfiája¹⁶ széles körben ismertté tette. Mintha a szerző mindenáron bizonygatni kívánná, hogy az illető valóban Petőfi volt.

Bálint Dániel tehát vagy hozzáköltött Gömöry elbeszélésehez, vagy kiegészítette azokkal a részletekkel, amelyeket másoktól hallott. Ám az sem zárható ki, hogy a temetkezési vállalkozó tudatosan hamisított, látván a költőt körülölelő kultuszt, a nagy népszerűségnek örvendő rendezvényeket. Vállalkozásának felvirágzását, a megrendelések s így a bevétel növekedését remélhette attól, ha a környékbeliék úgy tartják: ő temette el „koszorús költőnk”-et. „Bizalommal tekintett rá a lakosság, hiszen ő volt »Petőfi eltemetője«.”¹⁷ A tudatos félrevezetést látszik alátámasztani az, hogy a vállalkozó többször is eltért saját korábbi nyilatkozatának tartalmától, de az 1902. évi temetés és az 1922. évi jelentkezés között eltelt két évtizedet is leginkább ez magyarázhatja.

Gömöry Ferencről semmit nem tudni. „Nevezett postamesterrel sehol sem találkoztunk Keresztúr múltjában [...]. Ami mellette szólhat, az annyi, hogy a Lázár vendéglő udvarán volt a postakocsikat kiszolgáló hivatal, még azokban az időkben, amikor ún. »delizsánsz«, azaz lófogató, rendszeresen közlekedő, csukott, négylovas postakocsival bonyolították a

távolsági utasforgalmat. A kocsik, amelyek váltott lovakkal tették meg a hosszú utat, bekanyarodtak a város főterére, a lovak cseréje és pihenője a piactéri Lázár-udvarban zajlott.”¹⁸ Sándor-Zsigmond Ibolya¹⁹ azt feltételezi, hogy a Gömör Ferenc álnév mögött Gamerra Gusztáv bárót, Bem egyik térparancsnokát lehet sejteni. Ezt arra alapozza, hogy Gamerra (miként Gömör) valóban Lázár Márton szomszédja volt, baráti viszonyt ápoltak, fogságból való szabadulása után pedig postamesterként működött. Állítólag „[s]pionnak is tartották”. Ezt a következtetést azonban nem támasztja alá az, hogy Gamerra Gusztávnak lehetősége volt megszólalni Petőfi eltűnésével kapcsolatban, ám egyetlen említést sem tett a székelykeresztúri halálról.²⁰

Gömör jelentését átveszi a *Budapesti Hírlap*,²¹ s ugyanitt jelenik meg a legenda első cáfolata „a nagy idők egyik alapos ismerője”-től.²² A cáfolat alapja az, hogyha Lázár a három honvéd közül az egyikben tisztre ismert, az semmiképpen sem lehetett Petőfi, hiszen ő a fehéregyházi ütközetben nem viselt sem tiszti uniformist, sem fegyvert. Valójában ezt a közlést veszi át a *Szegedi Híradó*.²³

A keresztúri Székely Társaság Jakabházy Samu vezetésével 1902 tavaszán-nyarán próbálta meg a még élő szemtanúk segítségével kideríteni, illetőleg a szájhagyományban már élő elbeszélések alátámasztásával vagy cáfolatával pontosítani, hol töltötte Petőfi 1849. július 30-ának délutánját és estéjét. Megkérdezik Sipos Sándort is, aki a fennmaradt vallomásaiban nem tesz utalást arra, hogy tudomása volna Petőfiről a fehéregyházi ütközetet követő órákból.²⁴

1922 augusztusában ifjabb Varga Zsigmond 48-as honvédtiszt is cáfolta Bálint Dániel történetét. Köztudomású, hogy 1849. július 30-án Petőfi az ún. Gyárfás-kúriában, a Varga család körében költötte el utolsó vacsoráját. Ifj. Varga Zsigmond Lázár Márton történetét úgy ismeri, hogy a gyékényes szekéren menekített Petőfi maga kérte halála előtt a vendéglóst: „el ne árulja kilétét, s ha meghal, úgy temesse el, hogy senki meg ne találja a sírját”. Az 1902. évi ásatás után Kabdebó Antal keresztúri kereskedő egy csíki kereskedőt vélt felismerni a halottban.²⁵

Bálint Dániel nem túrvén Varga cáfolatát, mindjárt másnap, augusztus 25-én levelet ír a *Keleti Újságnak*, amelyben újra előadja történetét. Míg a csontok kiásásánál jelenlévő Fazekas Pál az 1922. évi nyilatkozatában „állami tanítóképzői kertész”, addig a levélben már „volt képezdei történész”.²⁶ Augusztusban Ferenczi Zoltán is megcáfolja a legendát,²⁷ a Petőfi születésének centenáriumi évében megjelent *Petőfi almanachban* (sic!) pedig „szenzációs nevezhető közlemény”-nek nevezi a keresztúri sírról megjelent cikkeket, mégis kutatást javasol a csontok azonosítását illetően.²⁸ Kőrösi Orbók Kálmán egykori héjjasfalvi földbirtokos kéziratban maradt visszaemlékezésében nevesíti a két huszárt, ugyanakkor azt is közli, hogy Hegyi Fodor János és Szali Gergely István nem Székely-keresztúrra, Lázár fogadójába, hanem Héjjasfalvára, Cseh József udvarába szállította a költőt. Innen aztán egy „oláh béres bíró” kiűzte a „magyar kutyá”-t.²⁹ Azt Orbók Kálmán nem tudhatta, hogy Cseh József feleségét már 1880-ban kihallgatták az ügyben, s ő egyáltalán nem tud arról, hogy Petőfi az udvarában járt volna, hanem lánya birtokának végében valóban eltemettek 4-5 honvédet, ám „azokra réa ismerni nem lehetett”.³⁰ Murvai Sámuel újszéki birtokos szerint egy Lapadát Nicolae (nála Lapadát Nyikulaj) nevű román lakos telkére „mászott be” a költő, ott pedig egy Vonicza Tódor nevű „oláh” verte agyon.³¹ Lapadát Nicolae és felesége vallomása erre az elbeszélésre is rácafol, a két román vallomása egybehangzó volt a többi megkérdezettével, így például Cseh József nevének elbeszélésével.³² Ezután egy időre elcsitul a székelykeresztúri legenda.

1934-ben, ismételten a Petőfi-ünnepségek után jelentkezik Fadgyas Bálint egykori főhadnagy, s egy teljesen új történettel áll elő. Eszerint Daczó Gergely (!) őrnagy hadiszekéren menekítette ki a sebesült költőt.³³ Lázár Márton magához vette a költő okmányait: őrnagyí kinevezését, dicséző leveleket.

1936-ban özvegy Sófalvi Lajosné keresztúri lakos már úgy emlékezik, hogy Lázár Márton a „halálos ágyán maga köré gyűjtötte jóembereit és azoknak meggyóna, hogy a nagy csata után haldokolva hozták Petőfit hozzá”.³⁴ Szó sincs tehát Gömör Ferencről, nagy találgatásokról az ivóban, Lázár esketéséről, mielőtt az „extázis hangján” elárulja szörnyű titkát. A vendéglős a sebesült honvédnek nem csupán az istállóban, mindjárt a jászolban adott menedéket.³⁵ Az özvegyasszony egyenesen Bálint Dánielhez irányítja Simon Magdát, az érdeklődő újságírónőt, s azt mondja: „nála aztán pontról pontra meg van írva az egész történet”. Holott – mint láttuk – ott egészen másképp van elbeszélve. Különös módon azonban Bálint Dániel is máshogyan mesél immár: Lázár maga fogadta a három honvédet; nem beszél arról, hogy annak vak szolgálja jelentette a katonák érkezését. Sőt a három katona először a vendéglőbe tért be, s Lázár maga kísérte el őket az istállóba. A fogadó tulajdonosa

egész éjjel álmatlanul forgolódott, ki-be járt szobája és az istálló között: folyamatos figyelemmel kísérte a költő állapotát – nem úgy, mint a korábbi elbeszélésekben, amelyekben ugyan felismerte a haldokló tisztben Petőfit, ám egész éjjel a két huszárra hagyta, s másnap reggel csupán a halál beálltát tudta megállapítani. Így viszont a költő a szeme láttára „adta ki nemes lelkét”. A temetkezési vállalkozó mindezek után pedig még nyomatékosítani is kívánja meséjének hitelét: „Amit itt elmondtam, szóról szóra megegyezik Lázár vallomásával, amit annakidején Gömörinek tett.” Mint láttuk, Gömör és Bálint Dániel elbeszélése egyáltalán nem egyezik, sőt Bálint Dániel 1936-ban elmesélt története saját maga korábbi nyilatkozatával sem mutat azonosságot.

A legendát tovább szövik Walter Ferencék, Lázár vendéglőjének későbbi tulajdonosai. Simon Magdát leviszik a pincébe, s egy rejtélyes, elfalazott helyiségrészre mutatnak. „A szájhagyomány szerint Lázár állítólag kifosztotta Petőfit. Igaz, nem igaz, nem tudni, tény, hogy Petőfinél volt az ezredpénztár, s talán még más értékek is, amit Bem bízott rá.”³⁶

1941 nyarán, ismételten a Petőfi-ünnepséghez közeledvén, valamint azt követően újul meg a legenda. A *Pest* hasábjain Gerendi László zsurnaliszta azt írja: a sebesült Petőfi maga tette meg a Fehéregyháza és Székelykeresztúr közötti 17 km-t. (Eltűnt tehát a két huszár, s eltűnt a menekítő tiszt.) Lázár Márton a halálos ágyán tett vallomást, s arra kérte barátait, „hantoltassák ki a költőt és méltóbb helyre temessék el”.³⁷ Bálint Dániel elkérte a tervrajzot (hogy kitől, azt örök homály fedi, de száz szónak is egy a vége: nem Gömör Ferenc közleményének mellékletéből ismerte), ennek alapján találta meg a költő földi maradványait. Gerendi ráadásul azt a látszatot kelti, hogy meginterjúvolta Bálint Dánielt. Mivel azonban az itt leírtak oly mértékben különböznek Bálint összes korábbi és későbbi elbeszélésétől, valószínűsíthetjük, hogy az újságíró csupán hallomásait írta le, hol Lázár Márton, hol Bálint Dániel „szájába adva” a szavakat. Ezt valószínűsíti az is, hogy bár a cikk egyértelműen tartalmazza azt az információt, hogy Lázár Márton meghalt, a vendéglőt ugyanazzal a módszerrel idézi, mint Bálint Dánielt (gondolatjellel és „mondotta” közbevetéssel). Persze jóindulatúan azt is feltételezhetnénk, hogy a szerző ezzel is a fikció dimenziójába kívánta helyezni az elbeszélést, a cikk műfaja és stílusa, kiváltképp pedig a zárata („a szakértők”-nek az igazság kiderítésében való felelősségének nyomatékosításával) nem igazolja ezt a feltevést.

Három nappal később a *Pest* közli Joó Gábor nyugalmazott gödöllői főintéző és író levelét, amelyben teljes egészében idézi Lengyel Árpád orvos hozzá intézett sorait – utóbbi jelen volt Bálint Dániel ásatásánál és „Petőfi-temetésénél” is.³⁸ Lengyel szerint Petőfi még napokig feküdt halálos sebeivel Lázár kocsmájában, s halála után Lázár koporsó nélkül temette el a testét. Bálint Dániel ezt ásta ki (noha olvashattuk nyilatkozatában: az ő kapája faladát talált), és nem az egész csontvázat, csupán a koponyát és néhány csontot szállított családi sírkertjébe. Újabb három nap elteltével a lap kivonatolva újraközli Fadgyas Bálint elbeszélését, vagyis Dávid Iván újságíró cikkét az *Ellenzék* 1934. évfolyamából.³⁹ 1941 szeptemberében Zoltán Sándor ír a költő ismeretlen sírjáról Herczeg Ferenc lapjába, az *Új Idők*be.⁴⁰ Ebben Lázár újfent halálos ágyán vallja meg Petőfi utolsó perceinek történetét, a cikk írásbeli nyilatkozatot is tesz, ami – a szerző szerint – Bálint Dániel birtokában van, s cikk megírásának idején. Állítólag több „okmányt” is őriz a vállalkozó, amelyek alátámasztják a keresztúri sír hitelességét. A rákövetkező év elején Puskás István ugyanitt közli saját ismereteit.⁴¹ Özveggy Duka Jánosné keresztúri lakosra hivatkozik, aki valóban látta Petőfit, csak hogy nem július 31-én, a csatavesztés után, hanem július 30-án este, hiszen aznap még Székelykeresztúron éjszakázott Bem serege. Ugyanakkor Puskás állítása szerint Dukáné azt is látta, amint egy szekéren Székelykeresztúrra szállítják a sebesült költőt.⁴² Dukánének több visszaemlékezését is ismerjük, ezek ugyan nem egyeznek meg teljes mértékben, a költő haláláról egyikben sem olvashatunk.⁴³

1943-ban Bálint Dániel újraközli nyilatkozatát.⁴⁴ Ugyanebben az évben Ránzai H. Péter cikksorozatát indít a *Veszprémi Hírlapban Petőfi sírjai* címmel.⁴⁵ Valójában nem különösebben tájékozódik a székelykeresztúri sír legendájáról, cikkei Zoltán Sándor és Puskás István közlései alapján íródnak. Az első (természet)tudományos cáfolat 1942-ben jelenik meg: Sándor József közli először a *Reggeli Magyar Szóban*,⁴⁶ később a *Magyar Nemzetben*,⁴⁷ majd önálló kiadványban.⁴⁸ Sándor József 1942 júliusában Székelykeresztúrra utazik. Megtekintve a sírt rájön, hogy azon – a korábbi budapesti és debreceni – sajtóközleményekkel ellentétben nem az „Itt nyugszik Petőfi Sándor, 1849. július 31.” felirat olvasható,⁴⁹ hanem a következő: „Petőfi / 1849. júl. 31. / 1902. okt. 25.” Vagyis a sírfelirat nem az elhunyt születésének és elhalálzásának dátumát, hanem az elhalálzás és a végső nyughelyre való eltemetés időpontját tartalmazza. Az is kiderült, hogy a sírt 1941 őszén felbontották, kiemelték a Petőfiének vélt holtest koponyáját, néhány napig Lengyel Árpád

lakásán tartották, majd elküldték Joó Gábornak Gödöllőre. Ő Bakos Ákoshoz, a *Pest* felelős szerkesztőjéhez vitte a csomagot, s ott állt érintetlenül egészen addig, amíg Sándor József föl nem bontotta. A lelkes kutató aztán megmutatta dr. Orsós Ferenc egyetemi nyilvános rendes tanárnak, a törvényszéki orvostani intézet igazgatójának, aki a következőket állapította meg a koponyáról: „a nyúlvarrat és a lambdavarrat már elcsontosodott. A koszorús varrat is csak kívülről mutatkozik, belső lemezen már nyomtalanul eltűnt. A fogmedri nyúlvány is teljesen eltűnt, vagyis csupán az állkapocs teste van meg. A varratok összezsontosodása és fogmedri nyúlványok teljes eltűnése azt bizonyítja, hogy a csontok 40 évnél jóval idősebb, tehát öreg egyéntől származnak.”⁵⁰ Salamon Henrik sztomatológus, egyetemi tanár és egészségügyi főtanácsos úgy fogalmazott: „ezek a csontok nem hogy öreg emberé, hanem valóban egy aggastyán csontjai. Mutatja a még igen magas korban, életben megindult visszafejlődési folyamat. [...] az állkapocs [...] fogmedri nyúlványa teljesen elsorvadt, az alveolusoknak nyomuk sincs már, az állkapocsszöglet eltompult, – biztos jele az aggságnak.”⁵¹

Sándor József Fadgyas Bálint történetét is cáfolja, mondván: Petőfi őrnagyi kinevezése semmiképpen nem kerülhetett Lázár Márton kezébe (igaz, Sándor József legendaismeretében Lázár nem magához veszi, hanem a koporsóba helyezi), hiszen az megtalálható a Magyar Nemzeti Múzeumban.⁵² Emellett cáfolatában is továbbszövi a legenda szövegesét: beszél Walter Ferencsel, az egykori Lázár-féle vendéglő tulajdonosával, aki azt állítja, hogy ő ásta ki – és temette el másodsorra – a holttestet, ráadásul nem székérszín építése miatt, hanem mert mozit építtetett. Igen ám, de az első bemutatóra 1910. június 29-én került sor.⁵³ 1902-ben már kiássa e maradványokat Bálint Dániel. Ha Walter 1902 előtt már hozzálátott a mozi építéséhez, miért csupán 1910-ben mutatta be az első filmet?

Sándor József fölkeresi Bálint Dánielt is, aki azonban kérésére semmilyen okmányt, írásos bizonyítékot nem tud fölmutatni. Az is tudható, hogy 1849. július 31-én este Bem és vezérkara is Székelykeresztúron tartózkodott, indokolatlan lett volna Petőfit a Lázár-vendéglőben elrejtetni. Ráadásul Bemhez és környezetéhez ne jutott volna el ennek híre? Vagy a Székelykeresztúrra látogató Szendrey Júliának ne tettek volna említést az esetről? Orbán János, a település későbbi főesperese és helytörténésze már csak „színes mesé”-nek nevezi a sír történetét.⁵⁴

1956 nyarán a magyar–román akadémiai munkaközösség hozzálát Dienes András munkatervére alapján, Alexandru Culcer vezetésével a Marosvásárhelyről Székelykeresztúron át Fehéregyházára vezető út, valamint az ütközet és Petőfi halála rekonstruálásához, a csatater felméréséhez.⁵⁵ Simon Magda 1956-ban az *Előre* hasábjain „újraközlí” húsz évvel korábbi riportját: „Nem azért adtam most közre eme régi írástomat, hogy ezzel eltereljem vagy éppenséggel más irányba vezessem a tudományos kutatás figyelmét.”⁵⁶ Simon cikkére Dienes a *Vörös Zászlóban* és az *Előre*⁵⁷ c. lapban is válaszol: „Simon Magda azt mondja, hogy ő nem akar félrevezetni, támpontot akar adni a Petőfi-kutatásokhoz. Én meg vagyok győződve arról, hogy őt jó szándék vezette, de nagyon vigyázzon arra, hogy mit ír le, mert nagy kárt tehet.”⁵⁸ A Dienes választát közlő Kicsi Antal is úgy fogalmaz, hogy az írás „még most is megzavarja az olvasótábor”. Nem is csoda, hiszen Simon Magda így zárja cikkét: „Valami sötét, félelmetes titok szunnyad itt és nagyon lehetséges, hogy éppen e pince-mélyből [az egykori Lázár-féle vendéglő pincéjének mélyéből – Sz. G.] gyűl majd világhírűvé a csaknem százéves Petőfi-rejtély homályára.”⁵⁹

1956 júniusában is megjelent egy cikk a debreceni *Néplapban*, Szabó Géza nyugalmazott debreceni tanító visszaemlékezése alapján.⁶⁰ Eszerint Petőfi Székelykeresztúrról éjszaka, Bem parancsa ellenére gyalog szökött szeretett hadvezére után a 17 km-re fekvő Fehéregyházára.⁶¹ A sajnálatos csatavesztés után „tisztí szekér” szállította a sebesült költőt Lázár fogadójaiba. Nem Lázár ismerte föl a haldokló tisztben Petőfit, hanem az őt kimenekítő honvéd közölte titokban a vendéglőssel a rejtélyes utas kilétét. A költő azonban már a szekéren meghalt – nem pedig az istállóban, reggelre. A holttestet a fogadó padlódeszkája alá rejtették, s csak később temették el a kerítés tövében – tehát nem az istálló mögé. Szabó Géza visszaemlékezése szerint 1903 nyarán az öreg honvédtiszt elmeséli a *Pesti Hírlapnak*, hogy ő szállította Petőfit a fogadóba. (Nem 1902 nyarán, és nem a *Szegedi Híradónak*.) Épp Walter Ferenc vendéglőjében álltak (vagyis a korábbi Lázár-féle fogadóban), amikor a rikkancs kiáltotta a szenzációs hírt.⁶² Szabóék azonnal ásni kezdtek, Bálint Dániel pedig csak ekkor tűnik föl. „Megérkezett a helyi orvos is (akinek apja, *Lengyel József* részt vett a segesvári ütközetben)”,⁶³ ő pedig annyira kompetensnek bizonyult a költő anatómiai paramétereit illetően, hogy annak koponyája és szemfoga alapján „ott helyben bizonyította”: a holttest Petőfié. A hatóság ezután állítólag Pestre küldte a maradványokat, ahonnan negatív eredménnyel juttatták vissza.

Bálint Dánieltől is tudjuk, hogy az ásatáson megjelent a helyi orvos, Lengyel Árpád. Ő azonban nem Lengyel József fia. „A marosfelei Lengyelek [mint József is – Sz. G.] székely család, amely nem azonos egy másik, Székelykeresztúron élt Lengyel családdal, akiknek előnevük a Przemysli (Primiszlói) és legismertebb tagjai a szintén orvos Lengyel Árpád és Lengyel Sámuel gyógyszerészek voltak.”⁶⁴ Lengyel Árpád Lengyel Sámuel fia, utóbbi, akárcsak Lengyel József, jelen volt a fehéregyházi útközetben: „Lépácsok Antal törzsorvos segélyhelyén – tehát távol a költő álláspontjaitól – kötözött.”⁶⁵ Szendrey Júlia, férjét keresve Székelykeresztúron is járt, s állítása szerint beszélt azzal a „Keresztúron lakó gyógyszerész”-szel, aki utoljára látta élve Petőfit.⁶⁶ Vélhetőleg Lengyel Sámuellel beszélt, aki valóban gyógyszerész volt, ellentétben a szemtanú Lengyel József kirurgussal. Dienes András arra következtetett, hogy Szendrey Júlia összekeverte a másoktól hallott Lengyel József-féle vallomást és a Lengyel Sámuellel való találkozásakor hallott híreket.⁶⁷ Joó Gábor azonban a Pestben idézi Lengyel Árpád levelét, aki azt írja: „Igen, az apám többször elmondta, hogy a csata napján, a délutáni órákban – vitorlavászon ruhában – a héjasfalvi hídon látta állani-töprengeni Petőfit, ki akkor a hídon egyedül volt.”⁶⁸ Ha ez igaz, akkor Lengyel Sámuel – élve azzal a lehetőséggel, hogy az azonos családnév, életkor és a hasonló foglalkozás miatt rendszerint összekeverték Lengyel Józseffel – tudatosan terjesztette azt (még saját családjában is), hogy ő látta élve utoljára Petőfit. Noha egyetlenegy alkalommal sem kísérelte meg cáfolni a sajtóban már 1860-ban, Pákh Albert *Vasárnapi Újság*-beli felhívása előtt jelentkező Lengyel Józsefet.⁶⁹ Mindebből arra lehet következtetni, hogy Szendrey Juliát nem csalta meg az emlékezete, hanem Lengyel Sámuel a saját emlékeként mesélte el a Lengyel Józseftől hallottakat.

Összességében tehát – akarva-akaratlanul – a sajtó nyomást gyakorolt az akadémiai munkaközösségre. Dienes írja: „1956-ban Segesvárott tömegével kaptuk a felszólítást, hogy »vizsgáljuk meg« ezt a kérdést.” Ti. a székelykeresztúri sírt.⁷⁰

A költő születésének 140. évfordulóján újra jelentkezik Gerendi László, aki Farkas Gábor, Sipos Sándor unokája elbeszélése nyomán eleveníti föl a legendát. Farkas maga is jelen volt Bálint Dániel Petőfi-temetésén, itt azonban hozzákölt (vagy a székelykeresztúriak már korábban hozzáköltöttek) a legendához. Elmondása szerint Lázár Mártonra élete alkonyán akkora süllyal nehezedett szörnyű titka, hogy látomások kínozták, s mindenkiben Petőfit látta. „Egy Szentgyörgyi Ilona nevű kislányt nagyon meg is rémített azzal, amikor a szobájába lépett, felemelkedett az ágyában s szinte eszelősen mutatott a leányra s így kiáltott fel: – Jó Petőfi!... Ő ez!”⁷¹ Gerendi – vagy még inkább Farkas Gábor – állításait Imre Lajos, az MTA Irodalomtörténeti Intézete Petőfi-munkacsoportjának tagja cáfolja.⁷²

Farkas Gábor lett a Petőfi-sír gondozója, aki mindig örömmel mesélt a zarándokoknak. Kányádi Sándor 1969-ben, Petőfi halálának 120. évfordulóján írta: „Ástam én is egy nyáron, kerestem a koponyáját, szerencsére nem találtuk meg, pedig ott kell lennie – állítják – a fehéregyházi síkon, de a székelykeresztúri temetőben is van sírja és sírköve; a sírt ápoló öreg tanító bácsi egyszer azt mondta, leereszkedvén a szent hantra: hogy itt nyugszik-e, nem tudom, de akkora költő volt, akár minden faluban lehetne sírja; talán nem is a földön, a földben, hanem valahol ott fenn a magasban pihen, s ez rajta a szemfödél: »magasan szállj és hosszan énekelj, haldokló hatyúm, szép emlékezet.«”⁷³ Az újabb évfordulón persze többen is foglalkoztak a témával.⁷⁴ Az 1972. évi nagy ünnepekre publikált *Petőfi Erdélyben* című kötet természetesen szintén kitér a legendára – de legendaként. 1999-ben, a költő halálának 150. évfordulójára újra kiadták a Dávid–Mikó-kötetet.⁷⁵

1975-ben Franz Wolf, a bécsi *Die Furche* újságírója egy bizonyos dr. Remus Doctor információi alapján közli, hogy Petőfit a székelykeresztúri pap lőtte agyon, méghozzá a segesvári csata előtt, miután leányával in flagranti találta. Ezt követően a sekrestyével elásta a költőt a paplak kertjében, s innen helyezték át később a temetőbe.⁷⁶ Ha az egyházi hű – s így bűnrész – sekrestyésével ásta el a holttestet, katolikus papnak kellett lennie. No de katolikus papnak hogy lehet (leány)gyermek? Erre bizony nem gondolt a doktor.

1999-ben írt a keresztúri sírról egy dolgozatot Bálint Dániel dédunokája, Gál Szilárd Sándor antropológus is.⁷⁷ A fiatal rokon egy korábbi munkájában pedig azt írja, hogy nem Lázár ismerte föl a haldokló tisztben Petőfit, hanem vak szolgája – különös „nyár-éjszaka” lehetett.⁷⁸ 2011-ben, az akkor publikált *Petőfi halála*⁷⁹ című könyvről szóló MTI-jelentést átvette az [erdely.ma], s a honlap egyik olvasója már azt hallotta egy öregembertől, hogy „a sebesült Petőfit ott verték agyon vendéglátójának román szolgái, akik pénzt sejtettek nála”.⁸⁰ 2012-ben megjelenik Székelykeresztúron Sándor-Zsigmond Ibolya *A mi Petőfink. Igazság és legenda* című kötete.⁸¹

Jól látható – s különösebb meglepetést nem okoz számunkra –, hogy a székelykeresztúri Petőfi-sír legendája mindig akkor elevenedett meg (s a folklór áthagyományozásának

sajátosságai szerint, illetve az emlékezet bizonytalansága folytán akkor módosult), amikor valamilyen okból Petőfire irányult a figyelem: évfordulók, ünnepségek, megemlékezések ürügén. Az 1880-as évektől Erdélyben fölerősödik a Petőfi-kultusz, 1897-ben leplezik le a fehéregyházi síremléket, valamint a segesvári Petőfi-szobrot. 1898-ban 1848–49 emlékezetét hivatalos ünneppé nyilvánítják. Az egy évvel Gömör Ferenc jelentkezése előtt Héjjasfalván föllállított emlékmű talapzatán Bajza József *Apotheosis* című versének egy strófája, valamint a következő felirat olvasható: „1849–1901 / július 31? Ehhez hasonló Bálint Dániel sírfelirata is. A „Petőfi-sír” mítoszának ihletője lehetett az 1902. januári balázsfalvi Petőfi-koponya legendája, amelyet még abban a hónapban tudományosan megcáfoltak, így sajtóvisszhangja februárra el is halt, de azt sem szabad „elfelejteni, hogy 1902 nyarán folytak a Jakabházy Samu által végzett tanúkihallgatások, és ekkor végezte lázas kutatómunkáját a Keresztúri Székely Társaság. Városunk [ti. Székelykeresztúr – Sz. G.] fokozott érdeklődés mellett várta az eredményeket, és ez újból felszította a Petőfi iránti lelkesedésüket. Mindez serkentőleg hathatott a legenda születésére és a sír létrehozására.”⁸²

Szabó Gyula író, aki középiskoláit Székelykeresztúron végezte, úgy fogalmaz – s ez a jelen tanulmány címének forrása is: „Székelykeresztúr az egyetlen hely, ahol Petőfit majd szüntelen temették.” S akképp folytatja, hogy ha mindenkinek meglehet a saját Petőfije, úgy a székelykeresztúriaknak sokszorta meglehet. „Mert ha valaki Petőfi Sándor, és épp ezért ország-világ hitelesen tudja róla, hogy az éjszaka, amit Keresztúron töltött, az utolsó volt, és ennek az éjszakának ők, ország-világtól eltérően, a tárgyi tanúit – a házat, a fát – is folyton szemükkel láthatják, akkor miért ne hiussák és vallhassák, hogy Petőfi egy valóban halandóan meghalt ember, ki maga is sejtette, hogy keresztúri éjszakája az utolsó, épp ezért még utoljára elszavalta, hogy ott essek el a harc mezején, ahol aztán másnap el is esett, de meghalni Keresztúrra menekült egy istállóba, hogy utolsó nyughelyét végül is ott lelje meg, hol utolsó éjszakáját töltötte – s hol maga a fa is halálba száradt azóta, hogy utoljára látta őt verset írni.”⁸³

Dienes Andrással és Imre Lajossal egyetértve azt mondhatjuk: „a legendát csak cáfolni kell, de bántani nem szabad”.⁸⁴ A bevezetőben említett okok miatt pedig mindegyik legenda érdemes az irodalomtörténet érdeklődésére, kívánatos leírnia és rendszereznie azokat, de semmiképp nem érdemes bosszankodnia rajtuk. Miért is okozna sérelmet az, hogy a sírről – amelyben talán egy ismeretlen '48–49-es honvéd, esetleg egy csíki kereskedő néhány csontja maradt csupán – soha nem szárad le a virág, s hogy hantján minden nyáron újra fellobban a mécs lángja?

■ JEGYZETEK

1. Dienes András: *A legendák Petőfije: Táj és emlékezés*. Magvető, Bp., 1957; Uő: *Petőfi útján: 7 falun, 7 városan át*. Hazafias Népfőnt, Bp., 1960.
2. Néhány kivétel persze akad: Kiss József: *A szibériai legenda mint a naiv népi Petőfi-kultusz terméke*. ITK 1990. 3. sz. 323–340; Kerényi Ferenc: *A Petőfi-kultusz folklorizálódásának néhány kérdése*. In: Uő: *Színek, terek, emberek: Irodalom és színház a 18–19. században*. Ráció, Bp., 2010. 183–193.
3. 1883-ban egyesült Keresztúrfalva (Szitáskeresztúr), Székelykeresztúr és Tímafalva (Sándor-Zsigmond Ibolva: *A mi Petőfink: Igazság és legenda*. Székelykeresztúr Város Önkormányzata, Molnár István Múzeum, F&F International, Székelykeresztúr, 2012. 27). Így ma Tímafalva Székelykeresztúr része.
4. *Megtalálták Petőfi sírját*. *Ellenzék* 1922. augusztus 5. 1–2. Még Bálint Dániel kiadványa előtt megjelent a legenda cáfolata: *Petőfi porladó csontjai*. Keleti Újság 1922. augusztus 6. 4.
5. Bálint Dániel: *Petőfi halála: Bálint Dániel nyilatkozata*. J. Hermann József könyvnyomdája, Székelykeresztúr, 1922.
6. Uo. 7.
7. Uo. 8.
8. Sipos Sándor küldönc nevét jól ismerik Petőfi életének kutatói. Kénosi Sándor Albert keresztúri földbirtokos, a helyi emlékezések gyűjtője szerint Sipost 1849. július 30-án, Bem seregének ott tartózkodásakor a város rendelte ki a Macskásy-udvarba, „ha valami üzenetet kell küldeni valahová, vagy levelet kell vinni, mert a Macskási-udvarban volt a főparancsnokság” (Dienes: *A legendák...* i. m. 254.). Zeyk Domokos, Bem segédtisztje parancsára Sipos kísérte Petőfit az említett udvarházba.
9. Élete vége felé Sipos már azt mesélte, hogy a csatában mellette esett el Petőfi (lásd Kénosi Sándor Albert elbeszélését, Dienes: *A legendák...* i. m. 254.). Ez már csak azért sem történhetett volna így, mert Sipos Sándor nem teljesített katonai szolgálatot a fehéregyházi ütközetben.
10. Bálint: i. m. 11
11. Pl. Orbán János: *Székelykeresztúr története*. Minerva, Kvár, 1943. 372; Dienes András: *Petőfi a szabadságharcban*. MTA Irodalomtudományi Intézet, Bp., 1958. (Irodalomtörténeti Könyvtár, 3) 554; de magam is: Szűcs Gábor: *A Petőfi-kultusz mint a romániai magyarság identitásképző konstrukciója*. e-Nyék 2014. december 23, http://www.mnyknt.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=1550:a-petfi-kultusz-mint-a-romaniai-magyarsag-identitaskepzo-konstrukcioja&catid=41:nyek-cikkek&Itemid=68 (2015. 05. 17.).

- Az Ellenzék (*Megtalálták Petőfi sírját.* 1922. augusztus 5. 1–2) helytelenül veszi át, július 26-i dátummal.
12. *Petőfi sírja.* Szeged és Vidéke 1902. augusztus 5. 2–3. Hipotézisem az volt, hogy ezt a filológiai tévedést azóta sem korrigálták. Sándor-Zsigmond Ibolya, a kereszturni Molnár István Múzeum munkatársa azonban néhány éve már rábukkant az eredeti forrásra – lásd Sándor-Zsigmond: i. m. 98. A Molnár István Múzeum Kézirattárában őrzött dokumentumokhoz való hozzáférést neki köszönhetem – az ezekre való hivatkozást lásd alább.
13. Elképzelhető, hogy az újratemetés történetét, az „első sír” helyzetét Lázár Márton lányától, Lázár Rózától hallotta. Hihető, hogy Lázár valóban meg volt győződve arról: Petőfi halt meg az istállójában, s őt temette el. Lásd „Lázár Róza még ma is él. Tanúságot tehet az esetről, amint azt nekem már megtegte.” (Bálint: i. m. 7.); „Ezt különben Lázár Róza külön is elmesélte nekem, kislány volt még akkor, de emlékezett a megható temetésre.” (Simon Magda: *A halott Petőfi Sándor nyomában.* [nagyvárad] Napló 1936. október 4. 5–6). Ifj. Varga Zsigmond úgy tudja, az 1880-as években ásták föl újra a sírt – elképzelhető, hogy Bálint Dániel is Vargáéval hasonló forrásból (például Lázár Rózától) értesült erről (vö. *Petőfi koponyájának újabb legendájához.* Keleti Újság 1922. augusztus 24. 6–7.).
14. Fischer Sándor: *Petőfi élete és művei.* Grill Károly könyvkereskedése, Bp., 1890. 535–537. Először németül: Alexander Fischer: *Petőfi's Leben und Werke.* Wilhelm Friedrich, Leipzig, 1889. 538–539.
15. Gracza György: *Az 1848–1849-iki magyar szabadságharc története.* Lampel, Bp., [1895]. III. 221–222.
16. Ferenczi Zoltán, *Petőfi életrajza.* Franklin, Bp., 1896. III. 321.
17. [Pándi Pál]: *A Petőfi halálhelyét kutató bizottsággal Székelykeresztúrtól Segesvárig.* Szabad Nép 1956. augusztus 13. 2.
18. Sándor-Zsigmond: i. m. 97.
19. Lásd a 12. lábjegyzetet.
20. Székelykeresztúron, 1880. július 31-én kelt nyilatkozat (PIM V. 4559/84/19); Lázár Ádám: *Petőfi Sándor eltűnéséről.* Magyar Polgár 1880. augusztus 13. 2.
21. *Petőfi sírja.* Budapesti Hírlap 1902. augusztus 6. 5.
22. *Petőfi sírja.* Budapesti Hírlap 1902. augusztus 7. 7.
23. *Petőfi sírja.* Szegedi Híradó 1902. augusztus 8. 3.
24. A székelykeresztúri Székely Társaság által az 1902. évben Petőfi Sándor utolsó éjszakájára vonatkozó körülmények felderítése érdekében indított akció irata, PIM V. 4559/84/26, 32, 33. DIENES (*Petőfi a szabadságharcban.* i. m. 518.) Jakabházy-jegyzőkönyvként hivatkozik rá Jakabházy Samu, a kihallgatásokat végző kereszturni előjáró után.
25. *Petőfi koponyájának újabb legendájához.* Keleti Újság 1922. augusztus 24. 6–7.
26. Bálint: i. m. 8; *A kereszturni koporsó titka.* Keleti Újság 1922. augusztus 30. 4–5.
27. *Székelykeresztúron temették volna el Petőfit?* Új Nemzedék 1922. augusztus 6. 9.
28. Ferenczi Zoltán: *Legendák a költő haláláról.* In: *Petőfi almanach.* Szerk. Varga Béla, Magyar Nemzeti Szövetség, Bp., 1923. 98–110, 109–110. Ferenczi Zoltán említ egy, a Brassói Lapokban megjelent közleményt a kereszturni sírről, mely Petőfi születésének századik évfordulójára (nagy valószínűséggel nem a kötet megjelenésének évében – és nem is január-februárban, a balázsfalvi legenda ismertetésének idején –, hanem Bálint Dániel közleményének publikálása környékén, 1922 nyarán) jelent meg, bizonyos Szász Mózes „székelyudvarhelyi r. k. gimn. tanár”-tól. Dávid Gyulától tudom, hogy a székelyudvarhelyi Római Katolikus Főgimnázium 1921/22. évi értesítője szerint Szász Mózes nevű oktatója nem volt az iskolának. Helyette volt egy bizonyos Szász József nevű, a magyar és a latin nyelv tanára, az ifjúsági „könyvtár őre” – akinek cikkei jelentek meg többek között a Brassói Lapokban. A cikkre így sem sikerült rábukkannom, vélhetően a Brassói Lapokat őrző intézmények hiányos gyűjteménye okán.
29. Kőrösi Orbók Kálmán: *Kik beszéltek legutoljára Petőfi Sándorral?* MNM Udgy. 1981. 17. Orbók Kálmán valószínűleg Ferenczi Új Nemzedék-beli cáfolatára reagált. Erre következtethetünk abból, hogy a kéziratban a napilapra hivatkozott, később azonban talán elbizonytalanodott emlékezőképességének helyességében, s kihúzta. A szöveget később Temesváry Ferenc közölte: *Kik beszéltek utoljára Petőfi Sándorral?* História 1981. 2. sz. 34.
30. A jegyzőkönyvet a Petőfi Irodalmi Múzeum kézirtára őrzi a kereszturni Székely Társaság irataival együtt: PIM V. 4559/84/12. Péterfi Mihály egy paptól hallotta, hogy Cseh József udvarán halt meg Petőfi, s a kertben, egy kőrefa mellett temették el a kardjával együtt (PIM V. 4559/84/22/a).
31. *Petőfi sírjáról.* Vasárnapi Újság 1877. július 29. 475.
32. PIM V. 4559/84/12. A V. 4559/84/22/b raktári jelzet alatt található Haller József 1887. február 4-én Gál Sándorhoz címzett levele, amelyben cáfolja Petőfi héjjasfalvi halálát. A levél első közlése: Nyíró József: *Újabb adatok a Petőfi halála körüli rejtély megoldásához.* Keleti Újság 1933. január 29. 7–8. Haller mindezt Gyalóky Lajosnak is megírta 1887. január 22-én kelt levelében (MOL, Gyalóky család [P 876], 2. tétel, évrendezett iratok, 1887). Lásd erről egy ismeretlen forrású cikket Gelléri Miksa gyűjtésében (Gelléri Miksa: *Adatok Petőfi Sándor eltűnéséhez és életrajzához.* PIM V. 4559/76, 4).
33. Dávid Iván: *Székelykeresztúron van eltemetve Petőfi (?)* Ellenzék 1934. augusztus 1. 2. Fadgyas előadása rengeteg tárgyi tévedést tartalmaz: Teleki ezredest (minden bizonnyal Teleki Sándorra s nem Teleki Ádámról gondolt) összetéveszti Mészáros Lázárral – hacsak nem Vetter Antallal, Daczó Zsigmondot Daczó Gergelynek nevezi. Ráadásul Daczó semmiképpen nem menekíthette ki Petőfit, hiszen Bemmel és a vezérkarral tartott Héjjasfalva felé, részt vállalva a bekerítő ulánusok gyűrűjének áttörésében. Már csak ezért sem menekülhetett hadiszekéren. Daczó halála előtt még érintkezett Pap Lajos táborkari alezredestel, utóbbi pedig megszólalt Petőfi eltűnésének kérdésében. Természetesen semmi olyasmit nem említ, mint amit Fadgyas állít.
34. Simon: i. m. 5. A cikkhez való hozzáférést Dávid Gyulának köszönhetem.

35. Már Bálint Dániel is ekképp vezeti föl nyilatkozatát: „Az a Megváltó Ūristen a Krisztus, a Jézus Krisztus, jászolban ott a barmok között szűletett. Te Petőfi! Apostola az Apostoloknak: jászolban, a barmok között adtat vissza hálhatatlan lelkedet az Istennek, az Atyaistennek!” (Bálint: i. m. 3.) Petőfi és Jézus sorsa párhuzamba állításának nagy hagyománya van, itt azonban nincs hely és mód kitérni rá.
36. Simon: i. m. 6. Lázár hirtelen meggazdagodására lásd még Farkas Gábor: *Legenda Petőfi haláláról (Lázár Márton titka) és más verseim a nagy költőről, melyeket 70 éves koromban kezdtem írogatni*. Molnár István Műzeum Kézirattár, 1969; *A legendái sír*. Juventus 1972. 3. sz. 12; valamint Varga Piroska: *Lázár Márton balladája*. Juventus 1974. 4. sz. 11.
37. Gerendi László: *Petőfi sírja a székeleykeresztúri temetőben?* Pest, 1941. július 26. 7.
38. *Petőfi még napokig élt a segesvári csata után*. Pest, 1941. július 29. 9. Joó Gábor állítólag írt egy tanulmányt *Hol van Petőfi sírja?* címmel, erre azonban nem sikerült rábukkannom. Talán a tanulmány megírását megelőző kutatása során vette föl a kapcsolatot Lengyel Árpáddal.
39. *Újabb adat Petőfi udvarhelyi sírjáról*. Pest 1941. augusztus 1. 5. A következő napon is utal a székeleykeresztúri legendára a Pest szerzője: *A legendák hőse*. Pest 1941. augusztus 2. 5.
40. Zoltán Sándor: *Petőfi ismeretlen sírja*. Új Idők 1941. szeptember 14. 340.
41. Puskás István: *Petőfi sírja Székelykeresztúron?* Új Idők 1942. január 25. 111.
42. Dukáné állítólag azt mondta, hogy Petőfit a Macskásy-udvarházba vitték, Puskás pedig siet közölni, hogy ez megegyezik a Gyárfás-kúriával. Valójában két különböző épületről van szó.
43. Lásd a székeleykeresztúri Székely Társaság iratait, 24. lábjegyzet; Barabás Endre: *Petőfi utolsó huszonnégy órája*. Vasárnapi Újság 1904. július 24. 517–518; Kiss Ernő: *Petőfi utolsó éjszakája és reggele*. Budapesti Hírlap 1904. július 30.; Szentmártoni Kálmán: *Petőfi utolsó éjszakája*. Ellenzék 1911. május 27. 1–3; Ūő: *Petőfi utolsó éjszakája*. Pásztortűz 1929. június 30. 290–291; Ūő: *Az utolsó éjszaka*. Utunk 1969. július 25. 11–12. Kénosi Sándor Albertnek sem beszélt ilyesmiről (DIENES: *Legendák...* i. m. 255.).
44. Bálint Dániel: *Petőfi halála: Bálint Dániel nyilatkozata*. K. Bencze Imre könyvnyomdája, Székelyudvarhely, 1943. Dienes András minden bizonnyal csak ezt a kiadást ismerte. L. „1943-ban jelent meg Bálint Dániel 1922. évben írt nyilatkozata” (Dienes: *Petőfi a szabadságharcban*. i. m. 388.). Egy későbbi cáfoló, Imre Lajos, az MTA Irodalomtörténeti Intézete ún. Petőfi-munkacsoportjának tagja is valószínűleg csupán ezt ismerte. Lásd Bálint Dániel „1922-ben megírta, 1943-ban pedig kiadta az esetleg kapcsolatos emlékezeit” (*A Petőfi legenda nyomában: Hozzászólás a székeleykeresztúri „Petőfi-sír” vitájához*. [Veszprém megyei] Napló 1963. november 14. 2.).
45. Ránzai H. Péter: *Petőfi sírjai*. Veszprémi Hírlap I. 1943. február 24. 4; II. február 28. 6; III. március 3. 4; Ūő: *Petőfi sírjai*. Veszprémi Hírlap 1943. Ránzai Hermann Péter a veszprémi polgári fiúiskola tanára volt. Több sorozatot is indított a Veszprémi Hírlapban, ezek különnyomatként is megjelentek: *Petőfi első nyomtatott költeményének 100 éves évfordulójára* (1942); *Petőfi nevének feltűnése és eredete* (1942); *Petőfi és Puzdor Gyula* (1943); *Egy elveszett Petőfi költemény nyomában* (1943); *Hósi halott vagy orosz hadifogoly?* (1943). Ez utóbbiban is foglalkozik a kérdéssel – Dienes nem véletlenül nevezi az „egyik leglelkesebb sírkeresőnk”-nek (Dienes: *Petőfi a szabadságharcban*. i. m. 389.). Ezenkívül még ismerhető egy, a breznóbányai polgári iskola 1910/11. évi értesítőjében megjelent írása *Érdekes véletlenek Petőfiről* és egy Kassán publikált szövege *Petőfi és születel* (1911) címmel, valamint egy *Petőfi veszprémmegyei életéből* című cikksorozata, amely szintén a Veszprémi Hírlapban jelent meg (1922. 20–24. szám).
46. [Sándor József]: *Mi igaz a székeleykeresztúri Petőfi-legendából?* Reggeli Magyar Szó 1942. augusztus 9. 7; *Kit temettek el a székeleykeresztúri honvédsírba 1849-ben?* Reggeli Magyar Szó 1942. október 4. 4.
47. Sándor József: *Mégegyszer Petőfi Sándorról és a székeleykeresztúri Petőfi-legendáról*. Magyar Nemzet 1943. július 31. 9.
48. Sándor József: *A székeleykeresztúri Petőfi-legenda*. Stádium, Bp., [1944]. Ránzai H. Péter megemlíti Sándor Józsefnek egy név nélkül publikált cikkét, melynek címe: *Székeleykeresztúri Petőfi-legenda: Meghalt-e Petőfi a segesvári ütközetben vagy a Bajkál-tó mellett temették el?* (Ránzai H. Péter: *Hósi halott vagy orosz hadifogoly?* Veszprémi Hírlap 1943. 9). Ránzai ezzel „a Centrum kiadásában megjelent »Magyar Évkönyv«-ben találkozott. Kovács Lászlónak nem sikerült föllelnie sem a cikket, sem pedig az évkönyvet (Kovács László: *Csalóka lidércfény nyomában: A szibériai Petőfi-kutatás csődje*. Argumentum, Bp., 2003. 80.). Az utóbbira nekem sem sikerült rábukkannom, ám a cikk egészen biztosan azonos a Reggeli Magyar Szó 1942. augusztus 9-én publikált írásával ([Sándor]: *Mi igaz...* i. m. 7.). A cikk szintén név nélkül jelent meg, azonos címmel (Ránzai alcímként tünteti föl a leadet), továbbá Ránzainak a Sándor József cikkéből vett idézete is egy-két stíláriis, illetőleg központoszábseli módosítástól eltekintve megegyezik a Reggeli Magyar Szóban olvasható szöveggel. Ahhoz, hogy a Reggeli Magyar Szó-beli cikket Sándor József írta, kétség sem férhet, hiszen az említett lap még abban az évben készített vele egy interjút, s a lap munkatársa a felvezető szövegében egyértelműen neki tulajdonítja a cikket (*Kit temettek el a székeleykeresztúri honvédsírba 1849-ben*. Reggeli Magyar Szó 1942. október 4. 4.). A „Magyar Évkönyv” tehát minden bizonnyal a Magyar Szó 1942. évre vonatkozó évkönyve – a hírlapot is a Centrum kiadó gondozta.
49. Vö. Gerendi: i. m. 7; Zoltán: i. m. 340; de később is: Orbán: i. m., 372; *Hol van Petőfi Sándor sírja?* Néplap 1956. június 10. 7.
50. Sándor: *A székeleykeresztúri...* i. m. 30.
51. Ūo. 30–31. A koponya jelenleg Sándor József örökösénél, a csupán névokon Sándor Jánosnál található (Kovács: i. m. 80.). A koponya nem ép, Sándor József állította össze. Dienes szerint a sérülésnek a „vigyázatlan sírbontó munkás az oka” (Dienes András: *A Petőfi-titok*. Dante, Bp., 1949. 169.).
52. Mai lelőhelye: OSZK Kézirattár, Fond VII/43.

53. Vofkori György: *Székelykeresztúr képes története*. Polis, Kvár, 2002. 59. Lásd még a Székelykeresztúr c. hetilap korabeli közlését: „Az Apolló mozgófénykép vállalat múlt hó 29-én kezdte meg városunkban előadását zsfülöság telt színtér közönsége előtt. Képei eléggé tiszták, nem tüleröns vibrálók. – Pártolást érdemel” (1910. július 2. 2.). Vofkori könyvében ismerteti Bálint Dániel nyilatkozatát, ám mindvégig legendaként szól róla. Vofkori köteté megjelenésének évében tárgyilagosan közölt a témáról egy keretes írást az Udvarhelyi Híradó is (Fülöp D. Dénes: *Petőfi-kultusz Székelykeresztúron*. Udvarhelyi Híradó 2002. március 15. 7.). A lap többször is foglalkozik a sárral: I. Oláh István: *Keresztúr Midsomer*. Udvarhelyi Híradó 2009. augusztus 6. Úó: „*A legendái sír*”. Udvarhelyi Híradó 2012. március 16.
54. Orbán János: i. m. 316.
55. A munkaközösség ellátogatott a keresztúri sírhoz is. Lásd Dienes: *Petőfi a szabadságharcban*. i. m. 389; továbbá Bárdos B. Arthur: *A harc mezején: Naplójegyzetek a magyar és román tudósok útjáról*. Utunk 1956. augusztus 31. 1; ennek újraközlését: Úó: *Petőfi halála: Egy kései szemtanú följegyzése*. Élet és Irodalom 1988. március 18. 5; valamint a Szabad Nép tudósítójaként Pándi Pál cikkét (i. m.).
56. Simon Magda: *Petőfi sírjánál – a székelykeresztúri temetőben*. Előre 1956. augusztus 8. 2. Valójában nem az 1936-os cikk újraközlése, hiszen észrevehető bővítések, kiegészítések, stílusztikai változtatások az előző szöveghez képest. 1975-ben Robotos Imre sajtó alá rendezte Simon Magda több szövegét, s a kötetben szintén olvasható a Petőfi székelykeresztúri sírjáról szóló riport. Robotos állítólag a nagyváradi Napló szövege alapján közli, valójában azonban egy harmadik szövegváltozatról van szó, amely fölött egy harmadik cím olvasható (Simon Magda: *Zarándoklaton Petőfi sírjánál*. In: Úó: *Váradai harangok: Vallomások, életképek, dokumentumok*. Kriterion, Buk., 1975. 280–289.). Ez utóbbi újraközlése: Simon Magda: *Zarándoklaton Petőfi sírjánál*. Nők Lapja 1989. augusztus 12. 12–13. Noha a Nők Lapja is a nagyváradi Naplóra hivatkozik. Később Pintér Lajos publikál részleteket a riportból, állítása szerint a Napló, véleményem szerint azonban az Előre hasábjain megjelent szövegváltozat alapján (Pintér Lajos: *A székelykeresztúri sír*. Előre 1969. július 5. 2.).
57. *Fel kell kutatni Petőfi sírját*. Előre 1956. augusztus 15. 2.
58. K. A.: *Petőfi sírja nincs Székelykeresztúron*. Vörös Zászló 1956. augusztus 14. A K. A. monogram Kicsi Antalt rejti (*Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. Főszerk. Dávid Gyula. Erdélyi Múzeum-Egyesület–Kriterion, Buk–Kvár, 2002. III. 15–16; IV. 498.). A Vörös Zászló cikkéhez való hozzáférést Petelei Klárának, a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtár munkatársának tartozom köszönettel.
59. Simon: *Petőfi...* i. m. 2.
60. *Hol van Petőfi Sándor sírja?* (debreceni) Néplap 1956. június 10. 7.
61. Ez cáfolatot nem igényel, hiszen köztudott, hogy Petőfi Gyalóky Lajos, Bem hadsegéde szekerén utazott július 31-én Fehéregyházára.
62. Ma már nehéz megállapítani, mennyire életszerű az, hogy egy székelykeresztúri rikkancs a Pesti Hírlapot árusítja.
63. Lásd a 60. lábjegyzetet.
64. Sándor-Zsigmond: i. m. 81. Nem fogadhatjuk el azt a feltételezést, amely szerint Lengyel József és Lengyel Sámuel testvérek voltak (vö. Székely Attila: *Lengyel László székelykeresztúri repülő főhadnagy az első világháborúban*. In: *Kutatások a Nagy-Küküllő felső folyása mentén*. Szerk. Luka Zsuzsánna, Sándor-Zsigmond Ibolya. Molnár István Múzeum, Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont, Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelykeresztúr, 2009. [Molnár István Múzeum kiadványai, 1] 181–192, 180.)
65. Dienes: *Petőfi a szabadságharcban*. i. m. 376.
66. Szendrey Júlia kézírásos bizonylata Petőfi Sándor haláláról. Maros Megyei Múzeum levéltára. L. sz. 4304/222. 1. melléklet.
67. Lengyel József egyik levelében maga is megemlíti névrokonát, Lengyel Sámuel (Lengyel József: *Végszavam Petőfi Sándor elűnéséhez*. Magyar Polgár 1880. augusztus 20. 2.). Azt is tőle tudjuk, hogy a költő feleségével nem találkozott (*Lengyel József levele*. Vasárnapi Újság 1860. október 14. 507–508.). Azt, hogy Szendrey Lengyel Sámuelről hallhatta Lengyel József elbeszélését, először Dienes András vetette föl (*Petőfi a szabadságharcban*. i. m. 375–376, 575.). Legutóbb Sándor-Zsigmond Ibolya (i. m. 84) foglalkozott a kérdéssel: „Alapos helytörténeti kutatásaink nyomán bizonyosnak vehetjük, hogy Petőfiné Szendrey Júlia 1849 telén Székelykeresztúron Lengyel Sámuel gyógyszerésszel beszélt.” A kötetben nem egyértelmű, hogy mit jelent az alapos kutatás, s az sem: pontosan milyen eredménnyel zárult. Mint Sándor-Zsigmond Ibolától megtudtam, alapos kutatáson a két Lengyel család tisztázását érti, amelyből nyilvánvalóan kiderül, hogy Lengyel József és Lengyel Sámuel nem rokonok. Ez azonban nem tekinthető érvek mellett, hogy Szendrey Júlia Lengyel Sámuellel találkozott – noha valóban így kellett történnie.
68. Lásd a 38. lábjegyzetet.
69. „Ki akarunk hallgatni mindenkit, a ki a dologhoz avatottan hozzászólni képesnek érzi magát; s ezentlen fel is hívunk minden igazlelkű embert, a ki nem üres pletykák, hanem meggyőződése s igaz tudomása szerinti tények előadása által kitűzött célunkhoz vezethet, szíveskedjék velünk, úgy a hogy tudja, adatait közölni.” (*Vasárnapi Újság* 1860. október 14. 506.). Lengyel József első levele ugyanebben a lapszámban jelent meg (507–508.).
70. Dienes: *Petőfi a szabadságharcban*. i. m. 554. Dienes már 1949-ben – Sándor József nyomán – megcáfolta a keresztúri sír legendáját (Dienes: *A Petőfi-titok*. i. m. 168–169.), a Vörös Zászló és az Előre hasábjain újra (lásd az 57. és az 58. lábjegyzetet), majd pedig a *Petőfi a szabadságharcban* című kötetben (i. m. 388–390.). Szabó Gyula kovásznai lakos például Dávid Iván cikkével, azaz Fagyvas Bálint elbeszélésével látja alátámasztottnak a Simon Magda riportjában foglaltakat. Igen maliciózus hangon írt kéziratában úgy fogalmaz: bár nem akar vitatkozni a tudósokkal, ha esetleg azok mégsem rendelkeznének azokkal a fontos beszámolókkal, amelyeket Szabó Gyula közöl (mindenekelőtt Fagyvas Bálint

meséjével), akkor ő szívesen bocsátja mindezeket a kutatók rendelkezésére. „Dienes András tudományos kutató elvtársunk erélyes kijelentésére, amelyet tett Simon Magda jó indulatú riportjára, kötelességünknek érezzük a birtokunkbanlévő [!] okmányokat feltárni.” (Szabó Gyula: *Mi igaz a székelykeresztúri legendákból Petőfi halálával kapcsolatban?* Molnár István Múzeum Kézirattár). Szabó a szöveget minden bizonnyal közlésre szánta, nem tudni azonban, megjelent-e, s ha igen, hol és mikor. Keltezés sem találtam a kéziratban, foltehetőleg 1956-ban keletkezett.

71. Gerendi László: *Új Petőfi legenda nyomában*. (Veszprém megyei) Napló 1963. október 24. 6. Kérdéses, miért nevezi újnak azt a legendát, amelyről már maga is beszámolt 22 évvel korábban. Valószínűleg csupán az olvasók érdeklődésének fölkelését szolgálja a blikkfangos cím.

72. *A Petőfi legenda nyomában: Hozzászólás a székelykeresztúri „Petőfi-sír” vitájához*, (Veszprém megyei) Napló 1963. november 14. 2.

73. Kányádi Sándor: *Tisztelgés*. Igaz Szó 1969. 7. sz. 19. Farkas Gábor igen gyakran mondogathatta e gondolatát, meg is verselte (lásd a 36. lábjegyzetet). Közli Molnár István is (Molnár István: *A keresztúri Petőfi legenda hírhordozója*. Hargita 1973. január 20. 4.). Beszél a temesvári magyar tannyelvű líceum (a mai Bartók Béla Elméleti Líceum) Petőfi-legendákat gyűjtő diákjainak is (*A legendái sír*. Juventus 1972. 3. sz. 12.). Az iskola egyik diákja szintén verset írt a legendáról (Varga: i. m. 11.).

74. Pintér: i. m.; Antal Árpád: „Nem halt Ó meg...”: *Legendák, mondák, emlékezések Petőfiről*. Igaz Szó 1969. 7. sz. 155–163.

75. Dávid Gyula – Mikó Imre: *Petőfi Erdélyben*. Kriterion, Bp., 1972. 298–299; Ua. Balassi–Polis, Bp–Kvár, [1999] 227–228. Mikó Imre a fejezethez tartozó jegyzetben közli, hogy Pintér Lajostól, a székelykeresztúri unitárius főgimnázium nyugalmazott igazgatójától újabb részleteket tudott meg, azt azonban nem részletezi, a főszövegben szereplő információk közül melyek voltak számára újak. Arra nem is gondolok, hogy az újabb részleteket meg sem említette a kötetben. Mivel azonban a vonatkozó irodalomból csak Bálint Dánielre és Dienes Andrásra hivatkozik, hihető, hogy Pintér Lajos tudott neki újat mondani. Az iskolaigazgatónak ismerhető egy, a székelykeresztúri sírra vonatkozó írása, ez azonban csupán Simon Magda 1956-os cikkének kivonata (Pintér: i. m.).

76. Franz Wolf: *Der Mann mit den vielen Namen*. Die Furche, 1975. január 18. A cikkel foglalkozik: Fekete Sándor, *A „sírásó”*. Élet és Irodalom 1975. március 15. 3; lásd még Fekete Sándor: *Petőfi, a „sírásó”*. Uő: *A kamasz álma*. Szépirodalmi, Bp., 1984. 215–220.

77. Gál Szilárd Sándor: *Petőfi a közgondolkodásban a XXI. század küszöbén*. Molnár István Múzeum Kézirattár, 1999. A dolgozathoz kitűnik, hogy Gál Szilárd saját dédnagyapja, Bálint Dániel 1922. évi nyilatkozatának tartalmát sem ismeri. Hogy Sipos Sándor szépunokája (ki névtelenségben marad) mikor írta az alábbi cikket, nem tudni: *Találkozás Petőfivel*, <http://www.scribub.com/limba/maghiara/Tallkozs-Petfivel231720812.php> (2015. 06. 18.).

78. Gál Szilárd Sándor: *Keresztúri „Házsongárd”*: *A Timafalvi temető*. Molnár István Múzeum Kézirattár, 1998. 10–11. Ugyan nem szerepel a felhasznált források között, a Gál Szilárd saját elbeszélését követő tárgyilagos ismertetés szinte szó szerinti átvétel Dávid Gyula és Mikó Imre kötetéből (lásd a 75. lábjegyzetet).

79. Szűcs Gábor: *Petőfi halála: Fehéregyháza, 1849. július 31*. Corvina, Bp., 2011.

80. Egy „Éva” nevű hozzászóló kommentárja (2011. 11. 14. 13:26:41), http://erdely.ma/kultura.php?id=104138&cim=megtalaltak_petofi_sandor_sirhelyet (2015. 05. 15.).

Arra a legendaváltozatra, amely szerint Petőfit románok verték agyon, lásd a 30–32. lábjegyzetet. Saját gyűjtésem során (2015. augusztus 23.) az általam megkérdezett egyik székelykeresztúri adatközlő emlékezete szerint egy bizonyos Szabó hozta el Petőfi holttestét Fehéregyházáról vagy Héjjasfalváról, majd temette el a timafalvi temetőben. Ennek a Szabónak vendéglője volt, sírja pedig Petőfié mögött látható. Ezen elbeszélés a helyi legendák szép kevercse: az egy Szabó személyében testesül meg a költőt menekítő két huszár (vagy egy tiszti), Lázár Márton és Bálint Dániel. Petőfi legendái sírja mögött Bálint Dániel nyugszik, hiszen a temetkezési vállalkozó saját családi sírkertjébe helyezte a talált csontokat.

81. Ugyanebben az évben lásd Sándor-Zsigmond Ibolya: *Petőfi, ahogyan bennünk él...* Keresztúri Kisváros 2012. 12. sz. 4.

82. Sándor-Zsigmond: *A mi Petőfink*. i. m. 103.

83. Szabó Gyula: *Petőfi Keresztúron*. Utunk 1973. február 2. 1–2. 1.

84. Lásd a 72. lábjegyzetet.